

- Л. О. Чумак//Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. Вип. 28. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – С. 276–281.
15. Шахматов А. А. Учение о частях речи / А. А. Шахматов// Из трудов А. А. Шахматова по современному русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1952. – С. 29–241.
16. London J. Martin Eden / Jack London. – М. : Dnipropubl., 1960. – 377 p.
17. Maughm S. The Moon and Sixpence/S. Maughm. – М. : 1972. – 239 p.

УДК 811.161.2

**ЗНАКОВІ КОНЦЕПТИ-ОБРАЗИ ДЛЯ
РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ЛЮДИНА
В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ М.СТЕЛЬМАХА
У ТРАКТУВАННІ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ**

**Анна Пікалова
(Харків, Україна)**

Статтю присвячено аналізу наукових статей, в яких вивчається творчість М.Стельмаха. Звернено увагу на думки науковців щодо базових концептів-образів поетичних текстів М.Стельмаха, які репрезентують концепт ЛЮДИНА.

Ключові слова: *концепт ЛЮДИНА, концепт-образ, ідіостиль, наукові статті, поетичні тексти.*

Статья посвящена анализу научных статей, в которых изучается творчество М.Стельмаха. В статье обращается внимание на мнения ученых относительно базовых концептов-образов поэтических текстов М.Стельмаха, которые представляют концепт ЧЕЛОВЕК.

Ключевые слова: *концепт ЧЕЛОВЕК, концепт-образ, идиостиль, научные статьи, поэтические тексты.*

The article is devoted to the analysis of the scientific articles where M.Stelmah's creative works are studied. In the article the scientists' thoughts are considered concerning the main concept-images of the poetic texts of M. Stelmah which represent the concept PERSON.

Key words: *the concept PERSON, the concept-image, the idiosstyle, the scientific articles, the poetic texts.*

Постановка проблеми. Концепція людини становить основу, рушійне начало мистецтва, культури, мови, внутрішню суть художнього образу. Навколо цієї проблеми концентруються всі інші їх компоненти. Антропоцентризм є основною парадигмою, у якій сьогодні здійснюються лінгвістичні розвідки.

М.Стельмах – поет української культури з її фольклорною стихією, народним підґрунтям, емоційністю, душевною відкритістю. Важливо, що проблеми, яких торкається М.Стельмах, він розв'язує відповідно до ментальності українця, специфіки його душевного складу, національного характеру. Саме конкретна людина відображає власне сприйняття тих чи інших подій. Отже, більшість породжених смислів – індивідуальні за своєю природою. Тому і важливо, що видатні представники кожної конкретної культури здійснюють концептуалізацію світу. М.Стельмах репрезентував себе в поезії як видатна індивідуальність. Поет добре усвідомлював, що зовнішній світ і душа людини – різноприродні сутності. Стельмах-лірик вносить у свою поезію все, чим була наповнена його душа: біль, радість, задоволення, надії, страждання.

Актуальність дослідження. Наслідки і способи концептуалізації світу кожного письменника відображаються у його творах. При цьому у художніх текстах – поетичних і прозових творах письменників, відображаються концепти, набуваючи певної образності

й своєрідності. В авторському розумінні концепт може дещо трансформуватися, переосмислюватися. Своєрідна репрезентація індивідуально-авторських концептів є свідченням неповторності й оригінальності ідіостилю окремого письменника. У художньому тексті концепти отримують статус концепту-образу, художнього концепту. Ще С.Аскольдов виділив дві групи концептів – пізнавальні і художні (в іншій термінології первинні й індивідуальні) [15]. Якщо концепти пізнання виражають універсальне, то художні – індивідуально-особистісне. Художні концепти, перебувають у відношеннях взаємозумовленості, складають у сукупності поетичну картину світу окремого автора. З.Попова і Й.Стернін розглядають поетичну, або художню картину світу як таку, що виникає у свідомості читача під час сприйняття художнього тексту [17, с. 59].

Саме тому актуальними є передусім наукові розвідки, у яких здійснюється фіксація індивідуально-особистісних концептів, що складають концептосферу видатних художників слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Спадщину М.Стельмаха досить активно вивчали українські філологи, передусім з огляду на його прозові твори. У цьому здобутку переважають праці літературознавчого характеру. Серед науковців, які вивчали питання, що торкаються тематики, проблематики, сюжетних особливостей, поетики окремих творів М.Стельмаха чи його творчості в цілому, слід виокремити таких, як Н.Алексєєва, В.Беляєв, І.Давидова, Й.Кисельов, О.Мазуркевич, В.Марко, В.Моренець, С.Плачинда, І.Семенчук, М.Ткачук, Н.Шумада та ін. З огляду на мовознавство, тексти художніх творів М.Стельмаха досліджували дещо менше, передусім це такі вчені, як Л.Авксентьєв, І.Білодід, П.Гриценко, Я.Гуменний, Л.Козловська, Н.Сидяченко, Н.Тимошенко та ін.

Мета наукової розвідки – проаналізувати наукові статті мовознавців та літературознавців стосовно творчого доробку М.Стельмаха, виокремити міркування науковців щодо базових концептів-образів, які репрезентують концепт ЛЮДИНА в поетичних текстах митця.

Виклад основного матеріалу. У творчості кожного видатного письменника є кілька десятків улюблених слів-образів, слів-мотивів які, повторюючись, збагачуються, змінюються, відповідно у які автор укладає індивідуальний смисл, що лише частково відповідає словниковому. Це і є концепти, що складають ядро його творчості, зокрема у М.Стельмаха виділяємо передусім мегаконцепт ЛЮДИНА. Зазначений концепт у поезії М.Стельмаха постає епіцентром, на який скерована його інтелектуальна та емоційна активність, постає базою усієї концептосфери автора.

Людину М.Стельмах моделює з огляду на суперконцепт ЛЮБОВ. На це звертають увагу дослідники творчості письменника, наприклад В.Беляєв пише: «Михайло Стельмах стверджує основу свого ліричного сприйняття світу, яка визначила собою індивідуальність творчого обличчя поета – *«любити безмежно життя і людей»*. Дійова любов ця сама стає джерелом поезії» [3, с. 101]. С.Плачинда зауважує, що для М.Стельмаха характерним є «уміння писати «серцем, переповненим великою любов'ю до народу, тонким відчуттям краси і добра, непримиренністю до кривди» [16, с. 12]. В.Марко, характеризуючи стельмахівську концепцію людини стосовно прозових творів, наголошує, що «пафос захоплення автора *людиною-трудівником* пронизує всі складники його художньої концепції: ідеал, вибір героя, ставлення до нього, способи і засоби зображення» [13, с. 10]. Як наголошує М.Ткачук, «масштабність мислення допомогла М.Стельмаху змалювати велич нашої епохи і розробити дуже своєрідну концепцію *дійсності і людини*, що, до речі, часто засвідчує

сам письменник у своїх виступах перед читачами» [20, с. 18]. Й.Кисельов також схильний уважати, що концепт-образ *людини* є базовим концептом усієї творчості митця, порівн.: «М.Стельмах, схильний до глобальних узагальнень (що часто зумовлює і художні засоби письменника), створив... такий всеосяжний людський образ, який можемо назвати *суцільним поетичним символом*» [10, с. 137]. О.Мазуркевич зауважує, що навіть якщо концепт-образ *людини* експліцитно не вербалізований, він відчувається імпліцитно, порівн.: «Широкі дороги спускаються в достиглий колгоспний сад – і знову *на передньому плані люди*: *«шоферам* попід ноги гарячий, черлений тече листопад». Над річками серед осінніх трав – *дівоча пісня* лине од машин. Ранньою весною на крижині – *сміливий школяр*. *Людина* – *скрізь, краси природи без неї не існує*. Пробудилася весною напоена сонцем земля – *людина* вже готова сміло сіяти на ниви багатство ярого зерна. Так само *сповнена людської живої сили* картина погожої осені у багреці, у янтарі. *Якщо навіть у пейзажному вірші і нема самої постаті людини, то є її творчість, наслідки її праці*: в полі сівба тче злotosітку – і на очах підводяться хліба, колгоспна земля» [12, с. 13].

Середключових концептів-образів, що репрезентують *людину* у творчості М.Стельмаха, науковці також указують на образ *селянина, землеробця, господаря, творця*, порівн.: «У творах Михайла Стельмаха *селянин виступає як господар землі та великий перетворювач природи. Це не безвільний раб, а творець і поет*» [9, с. 5]. Тут маємо чітку вказівку на те, що концепт-образ *людини* М.Стельмах створював у ракурсі таких суперконцептів, як ПРИРОДА, РІДНА ЗЕМЛЯ. «*Людина й природа* у Стельмаха нероздільні, *риси і вдача людини переносяться на деталі природного оточення, людина характеризується образами з природи*. Звідси сильна метафоризація і персоніфікація в поетичних описах природи, що так помітно уже в першій невеликій збірці

віршів «Добрий ранок»» [19, с. 265]; «І коли зображується пейзажний образ – липень виклепав коси і поскладав у копи жито – *то й тут відчувається людина, її звитяжна праця.* Так само *відчутна людина-трудівник* і в оригінальному пейзажі *вечора*, коли снить врожайми нива осіння, а *людська дума та серце не сплять*» [12, с. 13]. І.Семенчук зауважує, що «*взаємини людини і природи* нерідко сповнені символічної значущості й несуть художні узагальнення з філософським змістом» [18, с. 68]; порівн. також: «В українській літературі небагато майстрів слова, які були б так закохані у *людину сільської праці*, як М.Стельмах» [18, с. 88]. У цьому вислові є слухна вказівка на те, що концепт-образ *людини* вербалізується у М.Стельмаха не лише за допомогою суперконцепту ПРИРОДА, але й за допомогою концепт-образу *праця*. Про це говорить і М.Ткачук: «Світлі фактори, *природа і труд*, пов'язані один з одним. *Природна доброта, зичливість і соціальні почуття, викликані працею на благо людей, діють як паралельні сили.* І Стельмах пояснює певні сторони людського характеру властивими людині *нахилами зичливості, загальнолюдським прагненням творити добро...*» [2, с. 20-21]. І.Семенчук конкретизує специфіку репрезентації концепту-образу *людини*, вказуючи на ще одну характерну рису його репрезентації, порівн.: «Давно помічено: майже кожен Стельмахів *позитивний герой* закоханий у якийсь *вид роботи* найбільше, у нього є, як правило, й своє улюблене дерево, рослина...» [18, с. 68]. При цьому «*увага, що концентрувалася... на фігурі землероба, як відомо, не означала виключення із поля зору людей позаселянської формації*» [6, с. 111]. В.Моренець виокремлює і важливий для репрезентації концепту-образу *людини* образ *людини праці, майстра-ремісника*, порівн.: «Говорячи про *людину праці*, М.Стельмах уникає меморіальної бронзи, статичної мертвості, як уникає цього і в своїх пейзажах. *Його майстер – римар, тесля, пасічник –*

прекрасний передусім не в «художньому виконанні» ... , а в ретельно відтвореному ділі. Гарна праця – це творена героєм пісня, точніше, його слова у ніжній пісні працюючого народу» [15, с. 170].

Крім того, у творчості М.Стельмаха значне місце посідає концепт-образ *воїна-землероба, воїна-визволителя*, порівн.: «Герой стельмахівських фронтових поезій – це *воїн* з обов'язку сумління, що *полишив рало і взяв до рук зброю* без метушні й вагання, коли до цього його закликала Вітчизна. *Щодо суті своїх бажань і мрій цей герой – трудар*. Ось поклавши автомата на груди, він задрімав на мить у чужій хаті, і сниться йому «в руках стерно – пора орати; земля розбухла і парує на відсонні...» («Передчуття»). Він упрягся в плуг війни за покликком совісті і робитиме так само завзято, як на мирному полі, – завзято і самозабутньо... *Цей другий, вимушений бідною труд такий же святий, як і той, що він виконував досі*, бо вершиться з любові до людей, до своєї землі» [15, с. 173].

Низка науковців наголошує, що М.Стельмах «пристрасно змальовує *образи жінок*» [7, с. 143]; «нові якості художньої концепції розкриваються в *жіночих образах* творів М.Стельмаха»; «Я не знаю автора, – писав С.Бабаєвський, – який би з такою *душевною ніжністю* говорив про красу жіночої душі, як Михайло Стельмах» [14, с. 357].

О.Мазуркевич перераховує типові для М.Стельмаха репрезентації концепту-образу *людини*. Крім концептів-образів *селянина, землероба, ремісника, майстра, бригадира, людини праці, жінки*, про які вже йшлося, виокремлює і концепт-образ *дитини, дівчороби*, порівн.: «*Людина* присутня майже в кожному поетичному пейзажі М.Стельмаха. Змальовується день у зелені, у злоті, коли разки намиста виганяє вишня. На тлі цієї картини – *доярка юна* з короварні вийшла. На лоні Придніпров'я – *бригадир*. На лісових озерах

у човнах рясніє *дітвора*» [12, с. 5]. Названий дослідник наголошує, що «...основним художнім образом є *дитина трудівника*, з її глибоким інтересом до життя, до природи, з її пошаною до праці» [12, с. 19]. Н.Шумада також констатує, що «з особливою любов'ю, тепло і щиро малює М.Стельмах *дитячі образи*» [21, с. 33].

На базі аналізу міркувань деяких учених можна, як бачимо, змоделювати концепт-образ стельмахівської *людини*, виокремивши деякі смислові складові, зокрема, як зазначає І.Давидова, герої М.Стельмаха – люди спокійні, з народним гумором, пісенністю натури, соковитим, образним мовленням [7, с. 143]. Й.Кисельов також зауважив, що, по-перше, «уже у п'єсі «Золота метелиця»... виразно проступають головні мотиви майбутніх драматургічних шукань письменника – уславлення *правдоборців і правдолюбців, «селекціонерів» високих помислів і чистих почуттів*» [10, с. 135], а по-друге, герої М.Стельмаха – традиційно «*народні за своїм єством, духом, вдачею, мовою і сучасні*, адже репрезентують *людей доби*, сучасником якої був М.Стельмах» [10, с. 139]. З Й.Кисельовим погоджується С.Плачинда, який також уважає, що «герої М.Стельмаха – *живі люди*, які несуть у собі *невмирущий народний оптимізм*» [16, с. 6]. М.Ткачук констатує, що «соціальні сторони *добра і зла* Стельмах розуміє по-реалістичному, стверджуючи, що *людина за своєю суттю людяна, народжена робити добро*» [20, с. 20]. Н.Алексеева робить спробу визначити, в чому ж неповторність морально-психологічних критеріїв, за якими М.Стельмах підходить до оцінки людини і які з них мають найважливіше вирішальне значення в системі його естетичних поглядів. До них дослідниця відносить такі ознаки, як «*здатність бути вірним сином своєї землі, зберегти відданість справі батьків і вдячну ніжність до матері та коханої, гордо, з почуттям власної гідності пройти через усі життєві випробування*,

ніколи не одступаючи од своїх переконань, пам'ятаючи, що *ти – одна з ланок, що складають пам'ять народу, його історію, запоруку і гарантію руху у майбутнє*» [1, с. 20]. Як бачимо, Н.Алексєєва виокремлює ще один, крім ПРИРОДА, важливий суперконцепт, через який репрезентується концепт-образ *людини*, – це метаконцепт ПАМ'ЯТЬ. Н.Алексєєва слушно зазначає, що художня багатозаровість сюжетно-композиційної структури прози М.Стельмаха, яка виявляється «у постійному переплетенні минулого і сучасного, реального життя з «пам'яттю і смутком землі», що живуть у фольклорно-поетичній стихії прози, ввібравши в себе ретроспективне і перспективне розуміння цінності людського життя, визначає і характерологію» творів, «на верхньому поверсі – герої легенди, чиє реальне життя давно вже стало або ж на очах сучасників стає пам'яттю історії» [1, с. 14]. На нього як на метаконцепт репрезентації концепту-образу *людини* вказують й інші науковці, порівн. висловлювання Я.Гуменного: у М.Стельмаха «тема пам'яті має актуальний моральний зміст. Адже для художнього мислення пам'ять – це форма відтворення події або стану у зв'язку з новими асоціаціями, сучасними проблемами, що трансформуються через індивідуальну свідомість» [6, с. 111], дослідник емоційно наголошує: «Народна доля, час, простір... Який би все це мало вигляд, якби не людська пам'ять – особиста, національна, історична пам'ять народу. Поняття «пам'ять» з давніх часів у народній свідомості знаходиться в одному ряду з такими етичними категоріями, як «обов'язок», «доля», «щастя». Завдяки пам'яті відбувається накопичення людського досвіду, його збереження і творче використання. Зберегти цільність духовного життя, спадкоємність у суспільному і культурному бутті народу неможливо без цього неоціненного дару. Сьогодні, як ніколи, художників гостро хвилює зв'язок новаторства з традицією, теперішнього з минулим, сучасності з майбутнім. Так воно

і повинно бути, бо вирішення проблеми традицій, зв'язків нинішнього стану з минулим у певних глибинних їх виявах неможливе без уважного звернення до першооснов нашої культури, витоків духовного і морального досвіду» [6, с. 111]. В.Беляєв зауважує, що М.Стельмах добре розумів: «прекрасна і сувора історія стоїть за нашими плечима. В її літописах вичеканена невимовна велич людських вчинків і духу, проте є в цих літописах і глибоко трагедійні сторінки, записані не народом, але пережиті народом. Це складність нашого шляху, це складність життя» [4, с. 82]. Саме так поет і зреалізовував концепт-образ *пам'яті*. В.Беляєв наголошує, що «поетична думка письменника – нашого сучасника, який прагне знайти філософськи узагальнену формулу для втілення своїх роздумів про час і людину, міцно зв'язує минуле і сучасне, розкриває зміст звернення його до минулого як до передісторії нашого сьогоднішнього дня, як основи і історичної обумовленості наших звершень» [4, с. 82].

Науковці вказують також на послідовне відтворення у творах М.Стельмаха і суперконцепту ВІЙНА, порівн.: «Письменник усім своїм поетичним єством прив'язаний до села.... І тільки війна.... змусила його на якийсь час змінити тематику своїх творів» [19, с. 264]. В.Беляєв зазначив, що «уважний і чутливий митець, М.Стельмах тонко відтворює прикмети епохи, дихання воєнного часу, використовуючи в побутовому контексті слова і поняття, породжені війною, принесені нею в українське село» [5, с. XLY].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Концепт ЛЮДИНА у поезії М.Стельмаха став епіцентром, на який скерована його інтелектуальна та емоційна активність, став базою усієї концептосфери автора. Можна констатувати, що антропоцентризм і кардіоцентризм – найбільш виразні ознаки ідіостилію поета. Досліджуючи творчість М.Стельмаха під різними кутами зору у різний

час і з огляду на різні наукові парадигми, науковці звертали увагу не лише на особливості ідіостилу письменника, але й розмірковували про деякі компоненти його концептуальної системи, не використовуючи при цьому сучасної термінології. Отже, огляд наукових розвідок, у яких аналізувалася творчість М. Стельмаха, виявив низку міркувань учених стосовно наявності у його творах типових концептів-образів, що дає змогу побачити їх у системі. Перспективним убачаємо необхідність комплексного дослідження індивідуально-авторської картини світу письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Н. В. «Біль серця за людей» і пам'ять історії (Про морально-естетичну концепцію роману М.Стельмаха «Чотири броди»)/ Н. В. Алексеева // Радянське літературознавство. – 1979. – № 12. – С. 13-20.
2. Аскольдов С. Д. Концепт и слово / С. Д. Аскольдов // Русская словесность : антология. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
3. Беляев В. Г. Серце, зіткане з любові... / В. Г. Беляев // Радянське літературознавство. – 1961. – № 5. – С. 100–121.
4. Беляев В. Г. Серце, зіткане з любові... / В. Г. Беляев // Радянське літературознавство. – 1961. – № 6. – С. 82–93.
5. Беляев В. Г. Співець рідної землі / В. Г. Беляев. Вступна стаття // Стельмах М. П. Твори : в 5-ти томах / М. П. Стельмах. – К. : Держлітвидав УРСР, 1962. – М. Стельмах ; Т.1. – С. У– LII.
6. Гуменний Я. Національні традиції та стиль М.Стельмаха / Я. Гуменний // Науковий вісник ВДУ : Філологічні науки (слов'янська філологія). – 1997. – № 12. – С. 111–112.
7. Давидова І. М. З думою про народ: На сцені драматургія Михайла Стельмаха / І. М. Давидова. – К. : Мистецтво, 1973. – 156 с.
8. Давыдова И. На крыльях романтики / И. Давыдова // Радуга. – 1968. – № 1. – С. 143–150.
9. Дузь І. М. Поезія сонячної людяності / І. М. Дузь. Вступна стаття // Стельмах М. П. Вибрані твори / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1969. – С. 5–13.
10. Кисельов Й. Герої крупним планом / Й. Кисельов // Вітчизна. – 1975. – № 8. – С. 134–143.

11. Костенко В. Г. Загальномовні перифрази в мові М. Стельмаха / В. Г. Костенко // Актуальні проблеми вивчення літературних родів. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського держуніверситету, 2000. – Вип. 3. – С. 88–95.
12. Мазуркевич О. Поетична творчість Михайла Стельмаха / О. Мазуркевич (вступ. стаття) // Стельмах М. Поезії. – К. : Держлітвидав УРСР, 1988. – С. 3–19.
13. Марко В. П. Художня концепція і позитивний герой М. П. Стельмаха / В. П. Марко // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 1. – С. 5–12.
14. Матеріали до вивчення історії української літератури : посібник для філол. фак. університетів і пед. інститутів : у 5 т. / [ред. колегія: О. І. Білецький та інші]. – Київ : Радянська школа, 1966. – Т. V : Радянська література. – Кн. II. – 1966. – 380 с.
15. Моренець В. Січ : Поезія М. Стельмаха / В. Моренець // Вітчизна. – 1986. – № 10. – С. 169–175.
16. Плачинда С. П. «Щей найчарівніший в світі край» / С. П. Плачинда. Вступна стаття / Стельмах М. П. Над Черемошем : Гуцульські мотиви. – Львів : Каменяр, 1981. – С. 3–12.
17. Попова З. Д., Стернин И. А. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского национального педагогического университета, 2002. – 59 с.
18. Семенчук І. Р. Народнописенні джерела роману М. Стельмаха «Чотири броди» / І. Р. Семенчук // Народна творчість та етнографія. – 1981. – № 2. – С. 65–69.
19. Тимошенко Н. Поезії Михайла Стельмаха з мовного погляду / Н. Тимошенко // Стельмах М. П. : збірник статей / [ред. кол. : І. М. Дузь (відповід. ред.) та ін.]. – Одеса : Вид-во ОДУ, 1963. – С. 264–279.
20. Ткачук М. П. Концепція дійсності і людини в романі М. Стельмаха «Дума про тебе» / М. П. Ткачук // Українське літературознавство. – 1973. – Вип. 18. – С. 18–24.
21. Шумада Н. Фольклор у романі Михайла Стельмаха «Кров людська – не водиця» / Н. Шумада // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 5. – С. 32–39.